

Mythe en rede

Bron: Fundament 7 (1940)nr. 4, p 1-10.

'Dan zal het volk roepen: wie is deze die een versleten kleed geeft als bewijs? - Antwoord daarop: Broeders, ik bid U in mijn kleed geen bewijs te zoeken voor wat ik zeide, maar een aansporing om te overdenken wat ik gezegd heb.'

Multatuli.

Mag men dan nu nog spreken en schrijven over zulke academische zaken als de geestelijke grondslag van het socialisme en de levensbeschouwing van de socialist? Zeker, er is geen geschreven wet, die het verbiedt, maar is het geen verspilling van belangstelling en kracht? Geen afleiding van het ene nodige: het voeren van de praktische strijd? Of is het soms geen dwaasheid aan de vooravond van een mogelijke ondergang de theoretische grondslagen daarvan te willen behandelen? Om het antwoord goed te kunnen geven, zou ik moeten beginnen met de conclusie van dit artikel, maar ik kan me nu alvast beroepen op wat de redactie van dit tijdschrift bij de opening van deze jaargang schreef: 'Ook het woord kan een daad zijn; in het vrije woord zien we naast alle andere werk in de strijd voor een hogere vorm van samenleving, onze belangrijkste taak. Maar wel achten we het onze plicht er voor te zorgen, dat iedere bijdrage uit het besef van de tragiek onzer dagen geschreven is.'

En voor het overige: als het dan waar zou zijn dat dit oude socialisme, oud ook in zijn vernieuwing, naar men immers meent, aan zijn ondergang toe is - zoals de onhistorische wankelmoedigheid onzer dagen zo licht gelooft laat men dan tenminste weten wat het wel en niet geweest is en laat het in het harnas gesneuveld zijn.

Onlangs had ik met een onzer makkers, die misschien nergens zo door gekarakteriseerd wordt als door de volstrekte eerlijkheid van zijn zoeken, een gesprek waarin hij me ongeveer dit zei: 'Ieder van ons streeft er naar om te komen van het lagere en tijdelijke naar het hogere en blijvende; ieder van ons voelt zich op eenmaal, tegenover een kunstwerk, een lach of een sterrenhemel gegrepen door de macht van het oneindige. Welnu, dit hogere, blijvende, oneindige, noem ik God.' Het was een confidentie en ik was er dankbaar voor, maar de woorden heb ik niet begrepen. Ik ben bang, dat vel en mij nu bekrompen of hooghartig of - wat nog onaangener klinkt - 19de eeuw zullen vinden, maar ik kan me bij dat begrip God niets voorstellen, noch er iets bij voelen. Zeker dat blijvende tegenover het wisselende, het hogere tegenover het lagere en vooral die lach en de hemel, dat is alles vol rijke zin, maar God? Nu moet ik heel voorzichtig en duidelijk zijn. Een godsdienstig mens kan ik, niet alleen als mens - dat spreekt vanzelf -, maar vaak ook in zijn godsdienst, diep respecteren, terwijl ik aan de leuze van de godsdienst die opium zou zijn voor het volk slechts een betrekkelijke waarde toeken. Maar het gaat hier om een poging tot verheldering van denkbeelden, een poging tot intellectuele zuiverheid en menselijk begrip. Want precies ditzelfde wat onze makker God noemde, noem ik rede; en met meer recht.

Met meer recht? Zeker, want het komt me voor een typisch Nederlands en zeer verwarrend spraakgebruik te zijn, het begrip religie te verbinden aan iedere beleving van betrekkelijkheid, gebondenheid en kleinheid. Een dergelijk historisch of logisch, psychologisch of kosmisch besef religie te noemen kan slechts dienen om ter ere van het kampvuur het ongelijksoortige samen te vatten, tot schade van werkelijke religie en werkelijk 'humanisme'. Want echte godsdienstigheid ervaart God als een te eerbiedigen *andere* werkelijkheid en fundamenteel humanisme, ziet het hogere als de uitdrukking van het geestelijk streven van de mens.

Ik wil geen verschillen vergroten. Practisch niet en principieel niet. Principieel: Het is denkbaar, dat ook in de irreligieuze mens de Goddelijke wereld werkt, maar hij beseft het niet als een van hemzelf ook maar te onderscheiden kracht. Practisch: Het is vanzelfsprekend, dat religieuze en niet-religieuze socialisten samen de

socialistische beweging kunnen vormen en dat iedere vorm van onverdraagzaamheid in dit tijdsgewricht fataal is, maar men suggereert zich geen principiële eenheid, die niet bestaat.

Naar mijn diepste overtuiging kan het religieus-socialisme - ondanks de schijn van het tegendeel in dit tijdsgewricht van zoeken en vernieuwing niet de geestelijke vorm zijn, die aan het socialisme als algemeen verschijnsel beantwoordt. De grote niet-religieuze massa der socialisten kan zeker niet op het peil van geestelijke ontworteling blijven staan, waarin ze nu is blijven steken, en het is maar al te begrijpelijk, dat van alle kanten 'oplossingen' aangewezen worden. Toch kan hier slechts een geheel nieuwe ideologie beantwoordend aan een geheel nieuwe situatie op den duur geestelijk redden. Hoe deze ideologie, die noch 19e eeuws, noch religieus zou zijn, er dan wel uit zal zien, laat zich niet voorspellen. Als gepopulariseerde massa-wereldbeschouwing, zal hij stellig veel van het aantrekkelijke van iedere nieuwe conceptie verliezen. Voor ons - die er niet 'al-doorheen' maar 'nog-niet-aantoe' zijn - is het voorlopig zaak, de dringende geestelijke vernieuwing naar mate van krachten voor te bereiden.

De werfkracht van bijna alle pogingen tot vernieuwing van het socialisme bestaat in de nieuwe mythe, die zij stellen en de strijd tegen het rationalisme, die ze voeren. Vaak *is* het nieuwe in die mythe trouwens niets anders dan het teruggrijpen op oude: zoals de wereldscheppende God *in* wiens 'dienst' ons werk geschiedt. Het anti-rationalisme benut steevast de dubbele *zin* van het woord rationalisme, door met de dorre verstandelijkheid, ook de redelijkheid zoal niet af te wijzen, dan *toch* principieel te vernederen. In de meest extreme vorm is dit het geval met die 'vernieuwing', die wij socialisten niet als vernieuwing, maar als vernietiging ervaren; het nationaal-socialisme met zijn volstrekt irrationalisme en zijn mythe van het zuiver-rassige heersersvolk. Deze mythe grijpt niet terug naar de Godsvoorstelling; is, en wil ook zijn, uitgesproken heidens. In het irrationalisme ligt tegelijk ook het anti-humanistische van dit heidendom en daarmee zijn fatale betekenis voor iedere culturele opgang.

Niets zou echter verderfelijker zijn, dan niet te willen erkennen, dat hier blijkbaar tonen zijn aangeslagen, die de haren van miljoenen doen meetrillen. Het gaat er om schijn en wezen, bluf en waarachtigheid te onderscheiden.

Wat is mythe, wat is rede? Onder mythe zou ik willen verstaan een symbool, een voorstelling die samenvattend uitdrukking geeft aan het geheel van ons wensen, willen en streven. De mythe is het bezielende element, het alomvattend ideaal, de bron der kracht, die begint te vloeien op het moment van onze hoogste geestverrukking, van onze edelste inspiratie en van onze diepste beleving van kameraadschap en liefde. Rede is het ordenende principe hegemonikon zei Plato - in de geest van de mens, waarzonder hij een speelbal zou zijn van driften en instincten. Rede scheidt uit waarnemen van gebeurtenissen meningen omtrent waar en onwaar, uit beleving van handelen overtuigingen van goed en slecht, uit ervaring van ontroeringen oordelen omtrent mooi en lelijk en uit besef van werkelijkheid bewustzijn omtrent zijn en niet zijn. Rede is het alomvattende principe van de geest, dat de mens onderscheidt van het dier.

Wat de utopie is voor het socialisme, is de mythe voor de levensbeschouwing. In de utopie is het ideaalbeeld vastgelegd, de toekomstverwachting, het behoren. De utopie is het gemeenschappelijk motief van utopisten en Marxisten; de verschillen openbaren zich in de beschouwing van het heden en de keuze van de weg. Wat Marx zelf betreft: hij was utopisch socialist, alvorens hij wetenschappelijk socialist kon zijn en het ideaalbeeld van een hogere samenleving vol kameraadschap en rijk aan menselijke ontplooiing heeft hem - gelukkig - nooit verlaten. De Marxistische mythe is deze dat 'in plaats van de oude burgerlijke maatschappij met haar klassen en klassentegenstellingen treedt een gemeenschap, waarin de vrije ontwikkeling van een ieder de voorwaarde is tot de vrije ontplooiing van allen'. (Komm. Manifest, slot Hfdst. II.) In de levensbeschouwing is de mythe de uitdrukking van onze diepste verlangens en verwachtingen en daarom ook staat haar zekerheid verheven boven de twijfel en de wisselvalligheden van de dag. De mythe heeft een absolute waarde, haar dienden we, omdat en zolang we ons zelf trouw zijn. Zelfs als we geloven, dat het enige wat men in de mens goed zou kunnen noemen zijn goede wil is, dan nog kunnen we niet aflaten van het vergeefse streven naar de verwerkelijking van die wil, waarvan de mythe immers het symbool is, want dit streven is de zin zelf van ons bestaan.

'In de aanvang was het woord'. Inderdaad: De onderscheiding tussen mens en dier begint bij het taalvermogen. Met het woord begint zijn geestelijke wereld en omgekeerd heeft het woord 'rede' (d.i. mening) de betekenis van 'uitgesproken' mening gekregen. Het Grieks kent diezelfde overgang in het woord 'logos', d.i. woord en leer. We kunnen het woord 'rede' geen algemenere zin geven dan door het op te vatten als het vermogen om iets persoonlijks, een beleving, een ervaring, een indruk, een wens of verwachting, onder

'woorden' te brengen, d.w.z. algemeen te maken. Redelijkheid is het vermogen om te gaan van het bijzondere naar het algemene, van het wisselende naar het blijvende; een vermogen, dat reeds van de gewaarwording een waarneming maakt, dat aanwezig is reeds voor een woord gekend is, dat de mens doet opklimmen van onhoudbare subjectiviteit naar houdbare algemeen geldigheid op de gebieden van waarheid en schoonheid, goedheid en werkelijkheid. Tegenover de 'rede' staat niet het 'gevoel', maar het concentratiekamp. Anders gezegd: De rede stelt ter discussie. Daarbij gaat veel van de directe warmte der beleving verloren, maar de onschatbare winst is de toenadering van mens tot mens, die daarzonder op onbegrepen gebaren zou afstuiten. Zonder de rede zou de mens een kudde dier zijn, door de rede kan hij deel worden van een samenleving; zonder de rede is de ene mens de ander een vreemde wereld, door de rede kan er bij alle geheim een besef van wezenseenheid geboren worden.

Alleen schijnbaar vormt de kunst hierop een uitzondering: want al bedient zij zich niet in de eerste plaats van woordsymbolen, de overdracht van mens tot mens vindt niettemin plaats door een symbolentaal, die het persoonlijke en toevallige opheft in de sfeer van het algemene en blijvende. De kunst zoekt de uitdrukkingsmiddelen, die de warmte der directe ervaring vertolken in redelijk verstaan. Dit is haar bijzondere functie, omslachtig uit een oogpunt van dagelijkse omgang, maar rijk aan geestelijke vernieuwing.

De bewuste verbinding van mythe en rede lijkt me niet alleen mogelijk, maar voor de geestelijke fundering van het socialisme zelfs noodzakelijk. De mythe van het socialisme is de solidariteit in de wereld van de arbeid, de komende samenleving der werkers, de eenheid van eros en agressie in de gemeenschap van de arbeid. Die is het, die alle socialistische bezielde en gedreven heeft, ook als ze het zelf niet wisten. Daarbij zij het socialisme rationeel. D.w.z. er is maar een menselijke wijze om de mythe te verwerkelijken, door inzet van de redelijkheid bij de analyse van de maatschappij, bij het uitstippelen van de weg en het voeren van de strijd. Dit is het fundamentele onderscheid tussen heidense en humanistische mythologie.

Stellig kan en zal er spanning bestaan tussen mythe en rede, tussen ideaal en werkelijkheid, tussen droom en daad. Maar als de mythe een echte mythe is, d.w.z. uitdrukking van algemeen menselijk willen, dan moet op den duur ook de werkelijkheid, die door die wil bewogen wordt, zich in de zin der mythe wijzigen: dan moet in hoge momenten de eenheid van droom en daad geweven worden.

Slechts een rationele mythologie beantwoordt aan de culturele ontwikkeling van West-Europa, dat sinds oudheid en renaissance de ontwikkeling van de rede heeft opgevat als de bevrijding van de mens en de ontvoogding van de geest. Het is de taak van de verantwoordelijke socialistische stelling te nemen tegen alles wat de mythe der socialistische samenleving scheidt van deze rationele traditie. We mogen ons niet laten verblinden door het schijnbare eerherstel van het 'gevoel' - dat immers tot de rede in geen tegenspraak staat, doch eerst in en door de rede zijn algemeen, d.i. voor de samenleving productieve vorm krijgt. We mogen ons niet laten misleiden door dat soort popularisering, die ons de moderne wetenschap zouden willen voorstellen als een leer van irrationele fantasieën. Zeker is het, dat er zich in een eeuw fundamentele veranderingen in de wetenschap hebben voltrokken - het den ken van en over elementen is opgenomen in het denken van en over samenhangen maar de wetenschap is nergens zo dwaas met zijn rationalisme zich zelf op te heffen. En wanneer b.v. de moderne natuurkunde waarschijnlijkheden formuleert i.p.v. zekerheden, dan is dat geen opheffing van de causaliteit, maar is deze daarin veeleer reeds verondersteld: de waarschijnlijkheid is in bepaalde gevallen de formule van de causaliteit. En zo ook met de socialistische theorie. Het is mode geworden Marxisme af te doen met plansocialisme, plansocialisme met Marxisme, en beiden met de leus 19^e eeuwse rationalisme. Maar hoe compromittant wellicht ook het gezelschap van sommige - door de tegenstanders met zorg gekozen - 'Marxisten', 'plansocialisten' en 'rationalisten' mag schijnen: wat voor de rede stand houdt, is waard door de mens hoog gehouden te worden. En al hoeft men niet de fout te begaan juist de vergissingen van Marx als zijn hoogste verdienste te beschouwen, men mag evenmin zijn meest wezenlijke bijdrage tot de socialistische theorie - de oplossing van het rede-en-macht-probleem - voorbijgaan, omdat een (vulgair-) Marxistische moraal-theorie b.v. voor de rede geen stand kan houden. (Zie het artikel over Marxisme in No.2 van deze jaargang.)

Niets is eigenlijk meer verbazingwekkend dan de vele pogingen om de z.g. - 'Marxistische' traditie der Duitse S.P.D. uit te spelen tegen een rationalistisch socialisme. Alsof er iets onredelijkers gedacht kan worden, dan deze mechanistisch denkende, aan alle vooroordelen van Pruisisme, Junkertum en burgerlijkheid deel gehad hebbende S.P.D.-traditie.

Zeker, ook dat noemt men Marxisme, en zelfs Stalinisten maken aanspraak op die naam: het is verwarrend; en men zou geneigd zijn van die naam afstand te doen, als ze niet - behalve een bevredigende

aanduiding van een welomlijnde maatschappelijke leer - tevens geworden was tot een vaandel in de strijd tegen een der ergste vijand[en] van het socialisme: het irrationalisme. Van *neomarxisme* spreken we om een onderscheid te markeren t.o.v. iedere niet-rationalistische mythologie enerzijds en t.o.v. van ieder mechanistisch vooruitgangsgeloof en vulgair machtsstreven anderzijds.

Mythologische en mechanische levensbeschouwing zijn elkaars tegengelen. De mythe is niets dan een uiting van de wil. Op die wil en de scheppende krachten, die hij weet te ontplooien berust de zekerheid der mythe. D.w.z. dat die zekerheid op geen enkele wijze berust op de noodzaak der historische ontwikkeling. Niet alleen dat de mensen hun geschiedenis zelf maken, en dat dus die historische noodzakelijkheid in laatste instantie een psychische noodzakelijkheid zou zijn, maar bovendien zijn de mensen ook vrij om hun geschiedenis niet te maken, d.w.z. hem te laten ondergaan in barbaarij. Als de mensen hun geschiedenis maken - en ze moeten hem maken zolang ze redelijk-menselijk zijn - maken ze hem als een geschiedenis van het wordende humanistische socialisme; maar als de mensen niet redelijk-menselijk meer kunnen wezen en onredelijk ageren - en dit moet gebeuren, zodra hun scheppende krachten tegenover de wereldproblemen tekort schieten - dan vervalt hun geschiedenis tot barbaarse onmenselijkheid. Deze tragiek is uitgesproken in de eerste alinea van het Kommunistisch Manifest: 'De geschiedenis van alle samenleving is tot dusver een geschiedenis van klassenstrijd ... een strijd die altijd met een revolutionaire vervorming van de gehele maatschappij eindigde of wel met de gezamenlijke ondergang der strijdende klassen.' Wien de tragische zin dezer woorden in onze dagen eenmaal in het hart gegrepen heeft, kan in de strijd voor het socialisme slechts het levensgevaarlijke experiment zien met de zekerheid van de mythe als inzet.

Wij moeten afzien van alle uiterlijke zekerheden. Ook van die van de zin van het leven. Het plan waarnaar het leven verloopt is ons niet bekend en we weten niet of het er is. De enige zin, die we kennen, is die we zelf in ons leven leggen. En de enige zin, die we er in kunnen leggen, is het streven naar de meest volmaakte ontplooiing van dit leven. Vitalisme? Ja, zeker, maar een vitalisme, dat zich van alle vroegere vitalisme onderscheidt, doordat het rationeel wil zijn, doordat het paradoxaal genoeg de geest als de hoogste potentie van het leven ziet. Wat in de biologische sfeer van het leven agressie en eros heet, is in de geestelijke sfeer arbeid en makerschap. Die op te voeren tot hun hoogste potentie, is de zin in ons leven, die in de mythe tot symbolische werkelijkheid wordt.

Het socialisme moet door afgronden van twijfel zijn gegaan, voordat het zichzelf als enige zekerheid genoeg is. Alle organisatie kan machteloos worden, iedere daad kan doelloos blijken, elke leer kan ontoereikend zijn, ja de goede wil kan in de dure werkelijkheid onrijpe vruchten dragen, maar het geluk van de arbeid en de rijkdom van de liefde zijn zichzelf genoeg. Hun zekerheid in ieder uur van twijfel en hun noodzakelijke ontplooiing, is het volstrekte moeten dat ons voortdrijft, waaraan wij niet anders dan gehoorzamen kunnen, omdat dit moeten een waarlijk moeten is, dat uit de behoefte aan levensontplooiing onmiddellijk voortkomt. De weg tot die levensontplooiing voor allen te openen is de taak van het socialisme. Maatschappelijk, maar ook geestelijk; hervormend of omwentelend, maar ook propagandistisch en bezielend. Want wanneer allen door dit volstrekt onvoorwaardelijke d.w.z. van alle resultaat afziende - moeten gegrepen zijn, kunnen ze niet dan strijden voor een samenleving, die de mythe van arbeid en solidariteit benaderen zal. Dit is de zekerheid van het socialisme.

Weinig lezers zullen vermoeden met hoeveel tegenzin deze regels geschreven zijn. Het is niet de schroom om het eigen ik te openbaren alleen, die maakt, dat artikels als deze in dit tijdschrift zo zeldzaam zijn. Het is voor alles het besef, dat een ernstige, maar eenvoudige levenspraktijk van velen van de besten van ons - ook in de massabeweging! - hier in pretentieuze en zwaarwichtige woorden gevat moest worden om tot de discussie te kunnen dienen, terwijl zo alle gevaren van misverstand, onvruchtbaar debat en nutteloze haarkloverij worden opgeroepen. Maar toch kon het ook niet vermeden worden - omdat tegenover een steeds wassende stroom van m.i. verwarrende 'vernieuwing' zwijgen toestemmen kon schijnen. Wie overigens niet in staat is uit het geheel van ons werk het hier verdedigde rationeel-mythologische idealisme te proeven, zal door deze bladzijden niet overtuigd zijn.